

РОЗДІЛ 4. ЕСТЕТИЧНІ ТА ЕТИЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ І ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

ЕСТЕТИЧНІ ТА ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ Й ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Учитель... Це поняття акумулює в собі сутність і сенс педагогічної майстерності. Але у сучасній педагогіці воно, на жаль, найчастіше вживається у вузькому значенні, згідно з яким учитель — це «спеціаліст з необхідною фаховою і психолого-педагогічною підготовкою, який здійснює навчальну і виховну роботу з учнями загальноосвітніх шкіл різних типів»¹. При цьому поза увагою, як правило, залишається широкий соціальний смисл цього поняття, а саме, — *Вчитель* як «мислитель, громадський діяч, який формує погляди й переконання людей, допомагає їм знайти свій шлях у житті»².

Але ж учитель — це не просто людина, яка вказує життєвий шлях і визначає життєві орієнтири для інших, а людина, яка має своїх учнів, які прагнуть отримати від нього ці орієнтири, є його однодумцями, послідовниками, для яких його слово і приклад мають найбільшу цінність і визначальне значення у житті. І якщо вчителю не має таких учнів — він не є вчителем у справжньому сенсі цього слова, оскільки він не здатний ефективно виконувати функцію «ведення за собою», що закладена у змісті поняття «педагог». Адже вказати шлях і повернути на цей шлях — це зовсім різні речі. Вчитель, за яким не йдуть його учні (причому з власного бажання, а не з примусу чи влади статусного авторитету) — не може, в повному смислі, називатися вчителем, оскільки він не має своєї школи (в усіх сенсах цього слова).

У зв'язку з цим однією з ключових компетентностей педагога вважаємо не просто організаційно-комунікативну, а «школотворчу», або «класотворчу» компетентність, що передбачає його здатність об'єднати навколо себе своїх вихованців, перетворивши їх на справжню освітню чи наукову родину. Такі школи дуже поширені у музичній педагогіці, вони відзначаються єдиною стильовою виконавською чи композиторською ознакою, за якою розпізнають педагогічний почерк фундатора цієї школи. Наприклад, піаністи говорять:

¹ Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. — [2-ге вид., доп. і випр.]. — Рівне : Волинські обереги, 2011. — 552 с. — С. 86; Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України : гол. ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с. — С. 947.

² Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. — [2-ге вид., доп. і випр.]. — Рівне : Волинські обереги, 2011. — 552 с. — С. 947.

«це — клас К. Ігумнова» або «клас А. Рубінштейна», композитори — «це — школа М. Лисенка» чи «школа С. Людкевича» тощо.

Для того, щоб набути школотворчої, або класотворчої, компетентності, вчителеві необхідно володіти естетичною компетентністю, яка передбачає його здатність приваблювати до себе учнів (чи, як зазначає В. Шаталов, «закохувати їх у себе»). Ця компетентність ґрунтується на атрактивності та естетичності педагога, його здатності випромінювати позитивну енергію, охоплювати нею усіх учнів, привертаючи їх до своєї особистості й предмета, який він викладає; створювати естетичне поле педагогічної взаємодії тощо. Такий педагог завжди буде для своїх вихованців еталонним авторитетом, ідеалом для наслідування. Він спонукатиме їх до постійного самовдосконалення й саморозвитку — і в цьому проявлятиметься його фасилітативна компетентність.

Остання характеризується тим, що вчитель дарує учням щастя від перебування разом з ним, вони з нетерпінням очікують кожної зустрічі зі своїм педагогом, легко й із задоволенням опановують його предмет. У цьому процесі учні відчуваються природно й вільно, оскільки вчитель-фасилітатор створює у педагогічній взаємодії ситуацію свободи, яка сприяє невимушеному саморозкриттю й саморозгортанню їхньої підсвідомості, — на противагу вчителеві-інгібітору, у присутності якого знання забуваються чи знецінюються через відчуття учнями несвободи, страху, що паралізує їх, утворюючи м'язові затиски, й зумовлюючи психосоматичні розлади.

Причини цього полягають у зумовленості змісту та характеру педагогічної діяльності тріадою естетичних категорій: «прекрасне — потворне», «піднесене — низьке», «трагічне — комічне». Саме вони перетворюють її або на красу педагогічної дії, в якій увиразнюється прекрасний образ вчителя і вихованців, або на педагогічне неподобство (рос. мовою «безобразие»), що характеризує цей процес як педагогічно недієвий, небажаний й шкідливий, оскільки в ньому немає педагогічного образу. А саме його проявлення й розвиток і становить зміст поняття «*образование*», чи то розглядати його як виявлення Божественного образу в людині, чи як орієнтацію освіти на образ високого педагогічного ідеалу, що підносить людину до світла — освічує її, чи ще інакше, — робить освіченою.

Школотворча, класотворча, естетична і фасилітативна компетентності вчителя є, на нашу думку, естетичними засадами його педагогічної майстерності як системи професійних педагогічних компетентностей. Таке визначення педагогічної майстерності відображає сутність компетентнісного підходу до її розуміння. Але, окрім цього підходу, педагогічна майстерність розглядається у сучасній педагогіці з позицій особистісного та діяльнісного підходів. Перший передбачає розуміння її як комплексу властивостей і якостей

особистості викладача, що забезпечують ефективність його педагогічної діяльності на рефлексивній основі³. Інший спрямовує на розгляд педагогічної майстерності як найвищого рівня педагогічної діяльності, яка має естетичний і морально-етичний характер й може бути схарактеризована як краса педагогічної дії, що ґрунтується на моральних та естетичних засадах.

Необхідність розроблення цих засад переконливо доведена академіком І. А. Зязюном, який розглядає педагогічну майстерність як естетичну педагогічну дію⁴.

Дослідженню етичних засад педагогічної майстерності присвячені дослідження вчених-педагогів України й зарубіжжя: Г. П. Васяновича, С. У. Гончаренка, І. О. Синиці, Л. Л. Хоружої, В. М. Чернокозової, І. І. Чернокозова та ін. Втім, теоретичний аналіз праць цих науковців засвідчує, що коло їхніх наукових інтересів охоплює переважно проблеми педагогічної етики й не стосується естетичних проблем педагогічної діяльності. Крім того, до цього часу не здійснено порівняльного аналізу сутності педагогічної майстерності з позицій різних методологічних підходів.

Виходячи з визнання особистісним підходом пріоритету особистості кожного з учасників навчально-виховного процесу, а отже, урахування їхніх особистісних запитів, потреб та особистісних якостей, розвиток педагогічної майстерності розуміється як неперервний процес саморозвитку і самовдосконалення якостей, особистісних і професійних цінностей, а також особистісної, педагогічної і соціальної спрямованості вчителя. Адже відомо, що професія вчителя є покликанням тих, хто схильний більше віддавати, ніж брати. Тому професійна діяльність вчителя, як і лікаря, священика тощо є *служінням*, а не зароблянням грошей. Якість же освіти, ефективність розвитку педагогічної теорії і практики, результативність впровадження освітніх інновацій визначальним чином залежать від особистості педагога, її зрілості, цілісності, гармонійності й конгруентності.

Перенесення акцентів в особистісному розвитку студентів сучасних вищих педагогічних навчальних закладів на інтелектуальні та інструментальні аспекти й відсутність належної уваги до розвитку емоційно-почуттєвої і вольової сфер їхньої особистості спричинює дисгармонію їхнього професійного і особистісного розвитку й перешкоджає становленню їхньої педагогічної майстерності, оскільки «інгібує» формування в них гуманістичної спрямованості й здатності до здійснення педагогічного впливу на вихованців через викликання в них позитивних почуттів. Мистецький характер педагогічної діяль-

³ *Педагогічна майстерність* : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос [та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. — [3-тє вид., допов. і переробл.]. — К. : СПД Богданова А.М., 2008. — 376 с.

⁴ *Зязюн І. А. Краса педагогічної дії* : навч. посібник / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. — К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. — 302 с.

ності й висока моральна та суспільна відповідальність педагога за її результати артикують значення естетичних і етичних засад його особистісного розвитку як передумови формування його педагогічної майстерності. Оскільки цей розвиток реалізується, передусім, як саморозвиток, то провідними чинниками його здійснення є емоційно-почуттєві («хочу») та вольові («треба»). Саме вони зумовлюють усвідомлення педагогом необхідності саморозвитку, бажання до його здійснення та зусилля щодо реалізації цього бажання. Й саме вони виступають естетичними та етичними основами педагогічної майстерності вчителя у контексті особистісного підходу.

На основі узагальнення вітчизняних і зарубіжних психологічних й педагогічних теорій особистості та психологічних підходів до розуміння структури особистості і механізмів її розвитку (біогенетичний, психогенетичний, соціогенетичний, психодинамічний, персонологічний, типологічний та ін.) уточнено зміст особистісного розвитку педагога як процесу становлення, «дозрівання» й гармонізації його особистісних якостей і властивостей, що утворюють основні компоненти структури його особистості (спрямованість, досвід, характер), а також доведено його значення як передумови формування педагогічної майстерності вчителя на естетичних та етичних засадах різного рівня (фундаментального, теоретичного, методичного тощо).

Фундаментальними естетичними і етичними засадами розвитку педагогічної майстерності вчителя й викладача вищої школи є, на нашу думку: метакатегорії естетики й етики; золоте правило етики, категоричний імператив І. Канта та теорія «розумного егоїзму» Г. Сельє.

Теоретичними естетичними та етичними засадами розвитку педагогічного майстерності вважаємо психологічні теорії особистості, теорію педагогічної майстерності, педагогічну естетику та педагогічну етику, педагогіку культури, педагогіку, свободи, педагогіку мистецтва тощо.

Естетичними та етичними засадами розвитку педагогічної майстерності вчителя й викладача вищого педагогічного навчального закладу *на методичному рівні* є методичні ідеї, що забезпечують реалізацію цього процесу, зокрема:

- опора у педагогічній діяльності на образ, з урахуванням емоційних законів його впливу на людину, сформульованих І. Д. Бехом⁵;
- викликання педагогом у вихованців естетичного задоволення від процесу взаємодії з ним (за І. Кантом – Wohlgefallen),

⁵ Бех І. Д. Емоційні передумови мистецького світогляду особистості / І. Д. Бех // Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти : зб. матеріалів наук.-методол. семінару. – Чернівці : Зелена Буковина, 2007. – С. 14–15.

що спонукає їх до самостійної роботи над собою як руху від почуття — до пізнання — знання — наміру — й власної педагогічної дії, яка приносить естетичне задоволення від її процесу та результатів;

- вплив на емоції, почуття й переживання викладачів і учнів (студентів), що спричиняє трансформацію їхніх актуальних потреб, мотивів, особистісних сенсів, ціннісних орієнтацій, установок тощо, відповідно до естетичного й морального ідеалів, з якими вони прагнуть ідентифікуватися;
- пріоритетний розвиток у викладачів *емоційності* та *сили волі* в усіх їх позитивних модальнісних профілях.

Організація педагогічної діяльності викладачів навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації на основі цих естетичних та етичних засад сприятиме перетворенню її на високе мистецтво педагогічної дії, в якому яскраво виявляється їхня педагогічна майстерність і творча індивідуальність і яке приносить естетичне задоволення від її процесу та результатів.

Олена Отич,

*д-р пед. наук, проф., заступник д-ра з наук. роботи
Ин-ту пед. освіти і освіти дорослих НАПН України*

647. **Кремень, В. Г.** Особистість учителя в сучасних соціокультурних контекстах / Василь Кремень // Пед. газета. — 2007. — Серп. (№ 8). — С. 6.
648. **Кремень, В. Г.** Професійні якості вчителя і виклики ХХІ століття / В. Г. Кремень // Наук. вісн. Сер.: Філософія / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Х., 2006. — Вип. 21, ч. 1. — С. 3–7.
649. **Кремень, В. Г.** Розвитку духовності немає альтернативи: [виступ на круглому столі «Духовність народу і українська школа: фактори творення духовності»] // Директор шк., ліцею, гімназії. — 2004. — № 1. — С. 4–6.: фотогр.
650. **Кремень, В. Г.** Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: [монографія] / [В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролеєв та ін.]; за ред. Василя Кременя. — К.: Пед. думка, 2008. — 470, [1] с.: фотогр.
651. **Зязюн, І. А.** Актуальні проблеми професійно-педагогічної підготовки / І. А. Зязюн // Педагогічна майстерність як сучасна технологія розвитку особистості вчителя: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 4–6 берез. 2002 р. / [редкол.: В. О. Пашенко, І. А. Зязюн, А. М. Бойко, М. В. Гриньова та ін.]. — Полтава: АСМІ, 2002. — С. 8–14. — Бібліогр.: 9 назв.
652. **Зязюн, И. А.** Гуманистическая сущность мастерства А. Макаренка / И. А. Зязюн, И. Ф. Кривонос, Н. Н. Тарасевич // Народное образование: сб. науч. тр. российских и зарубежных макаренковедов. — М., 2011. — С. 8–95. — Библиогр.: 8 назв.